

MARJANUCZ LÁSZLÓ*

A BÁNSÁGI NÉMET BEVÁNDORLÁS OKAI

REASONS OF GERMAN EMIGRATION TO BÁNSÁG

ABSTRACT

One of the most important questions of the Hungarian history in the 18. century was the filling of country with people. The sorrowful legacy of the 150 year- long Ottoman occupation was the depopulation of the parts of Hungary which were under Turkish rule. The Habsburgs settled organizedly the greatest number of colonists to Hungary from Germany in the 18. century. A lots of German colonists settled down in the „ Temescher Banat” Their folk idiom „ Svabian” became known to the public, although most of the settlers came from other lands of the Holy Roman Empire. Only 25% of colonists were Svabian by birth, the others came from Lothringen, Trier, Luxemburg, and from other lands of South-West Germany. Who they were, why did they leave their homeland? Up to the present lives the opinion, that the over population of that place caused the emigration to Hungary. It is a simplified answer to the problem. The local conditions were very complicated, from which the answer could be deduced. This situation can be explained by the conjunction of the decaying feudalism and the absence of the state centralization, which had a negative effect. The German serfs were unprotected from their landowner. The emigration appeared as a way out from the difficult social position. Many people found a new home in the Temescher Banat, and as a real pioneer they frequented the devastated territory by the Turks.

1. Bevezetés

A Bánság német kolonizációját sokáig Franz Grisselinihelytörténeti munkája¹ alapján magyarázták, miszerint a török után elnéptelenedett területet svábföldi, illetve más birodalmi népek foglalták el. Czoernig is bánsági sváb nyelvszigetről beszél ismert munkájában.² Nem kizárt, hogy a történeti megállapítások és a köztudatba átment „bánati svábok” fogalom között kölcsönhatás alakult ki. Pedig a letelepüléstől használt községi utcanévek a kezdetektől tudósítanak a kolonizátorok valódi földrajzi származásáról,³ melyről jelen tanulmány megpróbál teljes képet adni.

2. Források a kérdés tisztázásához

A bécsi kamarai levéltárban őrzik az 1763–1772 közötti időszak hivatalos kivándorlási listáit. Landstreu (ma Zsombolya része) faluban pl. már a kezdetektől Lotharingiai, Mainzi és Luxemburgi utcanévekkel találkozhatunk, míg Zsombolyán a Trierből jövők alakították meg érkezésük sorrendjében, az Első és Második Trieri utcát. Sackelhausenben a népnyelv „Litzipuregass”-nak mondta a „Lützelburg”-ból (vagyis Luxemburgból) származók házsorát.

A földrajzi eredet kérdésének tisztázásához hozzájárulhatnak a helytörténeti munkák is, amennyiben támaszkodtak az egyházi anyakönyvek bejegyzéseire, illetve elvégezték azok kiértékelését. A nyelvjáráskutatás ugyancsak próbált választ adni erre a kérdésre, de nem

* Habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, Szegedi Tudományegyetem BTK.

arányos az az összefüggés, amely szerint az uralkodó nyelvjárási formából egyszerűen és biztosan kikövetkeztethető lenne a számszerűen legtöbb telepest küldő származási hely.

A történetileg hiteles vizsgálatok nem kerülhetik meg a Hofkammerarchiv telepességjegyzékeit. Teljes névsorokat tartalmaznak a vonatkozó évre, föltüntetve a pontos családnév, származási helyet vagy vidéket, és családi létszámadatokat.⁴ Ezek arról győznek meg, hogy a tulajdonképpeni „Svábföldről” igen kevés gyarmatos érkezett. A levéltári anyagokból összeállított számítás szerint a bánsági telepések földrajzi eredete az alábbi arányokat mutatta 1763-1776 között. 10 297 bevándorolt családból 25% Lotharingiából, 11,5% Luxemburgból, 10% a Trieri Választófejedelemségből, 15% Pfalzból, Hessenből, és Frankföldről, 5% Bádénból, 4% Elzászból, 3,5% Bajorországból, és 1,5% Württembergből. A maradék 25% eredete ismeretlen, 10%-uknál azt adja meg az irat: ex imperio (a birodalomból), amely jelenthette Westfáliát, a Rajna-vidéket, Ausztriát vagy egyéb területeket. Ezen adatok szerint a fő kibocsátó hely a Rajna balpartja, Lotharingia, Luxemburg és Trier az összes telepesség felét küldte, ezen belül a Lotharingiából származók etnikai megoszlása 2/3 német és 1/3 francia származásra utal.⁵

Az első kolonizációs időszakra⁶ nincsenek pontos adataink, de azt tudjuk, hogy Franz Albert Craussen kamarai hivatalnoknak a Rajna balpartján végzett toborzó tevékenységéről maradtak fenn iratok. Ő maga pfalzi volt, akit az ottani családok egy beadványukban a „mi kedves földink”-nek neveztek. Ennyiből is leszűrhető, hogy a „bánati svábok” lényegében nem svábok a szó földrajzi értelmében, hanem rajna-frankföldi, illetve moselfrankföldi származásúak.

Kivételt jelent ez alól a bánsági hegyvidék és a városok lakossága. Ők nagyobb részt Ausztriából származtak. Az Arad vidéki németekről tudjuk, hogy nyelvjárásukban kevesebb a közép-, és több az alsónémet elem. Történetüket még nem kutatták. Ezek a Marostól északra keletkezett települések más föltételek mellett jöttek létre, mint a bánságiak. A fő különbség, hogy a telepítők itt a magánföldesurak voltak, illetve a Magyar Kamara.⁷

3. A kivándorlók motivációi

A kérdésre, miért hagyták el otthonukat a német lakosok, sokféle választ adott a kolonizációval foglalkozó szakirodalom. Gyakran visszatérő magyarázat, az utalás a kibocsátó német területek állítólagos túlnépesedésére. Így beszél egy korábbi, a Bánságban igen népszerű kiadvány is, a középső Rajna-vidék túlnépesedéséről, ahonnan a telepések érkeztek.⁸ Más földolgozások a Bánságról a nehéz gazdasági helyzetet, a jobbágyi elnyomás alól szabadulni akaró törekvéseket nevezik meg az elvándorlás okaként. De említik a franciákkal vívott háborút is, amely különösen az ország nyugati részét sújtotta.⁹

Olyan válaszadási kísérletekkel is lehet találkozni, amelyek csak tendenciákat sejtetnek: eszerint sok németnek szűk lett a hely az óhazában, s egyfajta vándorlási ösztön kerítette hatalmába az embereket távoli vonzó célok után epekedve.¹⁰ Az elköltözőket gyakran illették a „vándorkedvű” vagy „vándorpatkány” kifejezéssel.¹¹

Más szerzők a Habsburgok céljával magyarázzák a nagy „sváb vonulást”: Eszerint a Bécsi udvar a Bánságban a kereszténység védbástyáját akarta létre hozni, s ez a kolonisták előtt is világos kellett, hogy legyen, mert szinte „siettek hazájukat elhagyni.”¹² A különös csak az, hogy éppen a nyugat- és délnémet parasztokat hatotta át ez az érzés, akik új honfoglalói tudattal adták el házukat, udvarukat, hogy önként vállalt hivatásukat teljesítsék a messzi földön. A kivándorlókat állítólag erős, Kelet-irányú pionír szellem ragadta meg. Mindezek bizonyítására azonban nem hoznak föl semmit, így a föntebb taglalt okokat inkább a fantázia szüleményének, mintsem forrásokkal alátámasztott magyarázatnak tarthatjuk.

Közelebb állnak a valósághoz azok a megközelítések, amelyek Bécs adónövelő politikájában látják a telepítések indítékait. Ehhez talált az udvar Németország déli és nyugati részében embereket, akik a „pénz és a jó utáni vágytól” ösztökélve készek voltak az új haza mostoha viszonyait kedvező természeti környezetté alakítani, s így a Bánságot a lehető legrövidebb idő alatt fölvirágoztatni. Néhány szerző említi még a jobbágyi kötelékekből szabadulás célját, de emellett is jobbra „szerencselovagokról” (glückshungrige) beszélnek, akiket a sors már többször kényszerített, hogy jövőjüket a semmire alapozzák, mert a háborús düh a múltban gyakran tette őket egy éjszaka alatt nincstelenné. Föntiek alapján tehát a jobb élet, vagy csak egyszerűen a lét megváltoztatása utáni sóvárgás, érlette meg a kivándorlási szándékot.¹³

E történet szemlélet szerint a 18. századi kivándorlókat a pénz és szerencse utáni vágy mozgatta, akik között a társadalmi állás (jobbágy-földesúr) szempontjából sincs értelme különbséget tenni. Bécs szemében ők csak potenciális munkaerők, akiket a távolba vonzó kalandhajlam és a sívár jelen megváltoztatásának szándéka különböztetett meg. A dolgok ilyen beállításában még a feudális kötelékekből szabadulás is ártalmatlan színben tűnik föl.

A háborúkra hivatkozás valós indok, de ez is csak más körülményekkel összefüggésben értelmezhető vándorlásra késztető indítékként.¹⁴ Szentkláray kapcsolatba hozza a háborút a kivándorlással, mert a harcok a Német Birodalomban elrettentő mértékben növelték a nyomort. Az elszegényedett tömeg már a fönnálló rendet veszélyeztette, így sokaknak jutott eszébe a birtoktalan osztály, különösen a szándékos zavarkeltők (Auswurf) megfékezése.¹⁵ A franciák 18. század eleji hadjáratai kismértékben még befolyásolhatták a III. Károly alatti, majd a terézianus kor kivándorlásait, de a század végén már nem játszhatott szerepet az okok között. A háborúk általában népmozgató hatásúak, mert lazítják a helyhez kötöttséget, a lakosságot lakóhelyük, otthonuk átmeneti elhagyására kényszerítik. Hozzájárult még ehhez a mondott időben a feudális elnyomás állami terhe: a kvártélyozás, és a katonák fosztogatása. Minden háborúval sújtott terület veszít népességéből, s nem csak halálozás, vagy születéskiesés miatt, hanem az elvándorlások következtében is.

Ha a háborút nevezzük meg a kivándorlás fő okaként, akkor azt is meg kell magyaráznunk, hogy az emberek miért épp olyan vidékre költöztek a háború elől, amely szintén háborús terület, hisz a törököt még nemrég verték ki az egykori temesvári vilajetből, s időről időre újra betört.

A főttebb felsorolt okok közül kettő tekinthető igazán döntőnek a migráció szempontjából: a feudális szolgáltatások, a robot és adózások alóli szabadulás igénye, illetve a meghódítani kívánt terület ígéretes lehetőségei a termelési körülmények, s ezen keresztül az életviszonyok javulását illetően. Németországban ekkor már szétesőben volt a terheket fokozni akaró feudalizmus, s ez sok emberben ébresztett vágyat egy emberibb, s gondtalanabb világ keresése iránt. Ha rátekinünk a sváb-frank parasztháború térképére, be tudjuk azonosítani a Bánságba vándorlók földrajzi eredetét. A kolonisták túlnyomórészt arról a vidékről jöttek, amelyet a 15–16. században leginkább sújtott a parasztság erőszakos mozgalma.¹⁶ Az itteni parasztság kétségtelen sokat szenvedett a terhektől, a különböző földesúri szolgáltatásoktól, de Németország más részein ez még súlyosabb volt. Nyugat-Németországban határozottan szabott robot uralkodott, a jobbágy tudta előre kötelező jellegű szolgáltatásainak jellegét és időtartamát. Keleten viszont a határozatlan mértékű szolgáltatások követelésének gyakorlata élt, a jobbágy gyakran a követelt munka jellegével és időtartamával sem volt tisztában.¹⁷ Akkor miért nem jöttek telepesek erről a vidékről? Miért nem tudta a kizsákmányoló szisztéma a porosz parasztokat kivándorlásra készíteni? A kérdés körültekintő megválaszolásához, s ezzel a vándorlásra késztető okok magyarázatához Németország általánosabb viszonyait is szemügyre kell venni. Erre a szétदारoltság, a jobbágyok életét beszűkítő cselédkényszer, és a fejedelmi hatalom katonai üzlete a jellem-

z. Utóbbi azt jelentette, hogy a fejedelmek eladhatták idegeneknek saját alattvalóikat katonának subsidiumért cserébe.

A Bántás benépesítése a bomló feudalizmus időszakában következett be, amikor német parasztok tömegei jogtalan állapotuk kiszolgáltatottságát megszüntetendő, s a nyomorból menekülve a kivándorlást választották. 1736-ban 26 kérvényező a Bántásba akart vándorolni, mert nagy szegénységük miatt sem az asszonyt, sem a sok gyermeket eltartani nem tudták Hauenstein grófságban. A „megszégyenítő és gyalázatos kolduszsák hátukra vétele nélkül a jövőben nem tudják magukat táplálni, helyzetük nyomorúságos”.

Beszédes a rajnavideki parasztok vallomása is 1768-ból: „Szülőföldünkől nem húztunk semmit, a fennmaradásunkhoz szükséges eszközök hiányától hajtva készülünk el”. 60, Rhönből kivándorló család indokai is hasonlatosak: „A mi elvándorlásunk nem abban van, hogy innen elköltözzünk, mikor mi szabad emberek vagyunk, hanem abban, hogy élelmünket asszonyaink és gyermekeink számára biztosítsuk, emberek tömege vegetál Frankföldön a contributiotól keményen megterhelve”.¹⁸ Ezek a szavak igazolni látszanak az élettér hiányáról mondottakat. De csak látszólag. A nehéz terhek, az élelmezési gondok azt a benyomást keltik, mintha hazájuk túlnépesedett volna.

Az objektív bizonyítékok arról győznek meg, hogy Németország 18. századi túlnépese-
déséről nem lehet beszélni. A 30 éves háború következtében a lakosság száma alaposan megcsappant, még a 18. század közepén is Németország nagyobb részén a lakosság száma nem érte el a háború előtti szintet. Sőt, a kivándorló területeken épp a népesség elégtelensége jelentett a gondot. Pfalzba pl. szezonális munkások érkeztek Svájból. A feudális terhek súlyosak voltak, de ezek nem „kivándorlási kalandra” ösztönöztek, hanem a kivándorlásra is kész magatartást erősítették. Ez azonban nem ment egyszerűen, a távoli útra kelést (a katonaverbuválás mintájára) a hatóságok toborzása előzte meg és tette egyáltalán lehetővé. Kelltek volna a toborzó ügynökök, a költséges toborzóállomások, ha túlnépese-
dés általános lett volna és a „vándorlási kedv” oly erős?

Nem a túlnépese-
dés, nem a szűk haza, még kevésbé a vándorlási kedv, és még csak nem is az átmeneti gazdasági szükség, hanem a szolgáltatásokkal terhes feudális függőség alternatívája: a szabad, önálló élet megalapozásának a lehetősége adta a valódi indítékot a kivándorlásra. Magyarország nem volt Amerika, de az útra kelők új honfoglalása a pionírok helyzetébe hozta őket: szabad foglalással és kemény munkával teremtett új otthon hasonlította őket az Amerikába vándorolt honfitársaikhoz. Önmagában a nyomor is fölszámolhatja helyhez kötöttséget, de nyomor máshol is volt. Nyugat- és Dél-Németország speciális helyzete fejeződött ki a területi-állami széttagoltságban, a politikai hatalom tehetetlenségében. Elszegényedés, helyi kényuralom, adóprés, háborúspusztítások voltak az általános német mizéria kihatásai. Jelenségek, amelyek a feudális viszonyok bomlási periódusában ott jelentkeztek a legerősebben, ahol a szétforgácsoltság a legnagyobb volt a Német Birodalmon belül: Nyugaton és Délen.¹⁹

Ezek a területek, melyek a 18. században kolonizáltak, majd minden államba küldtek telepeseket. Az okok nem egyszerűen gazdaságiak vagy szociálisak, hanem közrejátszott az erős állami hatalom hiánya is, mely a tömeges kivándorlást megakadályozhatta volna. Ugyanazok a körülmények, amelyek a jobbágy életét elviselhetetlenné tették, és az elvándorlás szándékát érelték, feltételezték az állami hatalom gyengeségét is, lehetőséget kínálva illetve megteremtve a gyarmati toborzás kibontakozásának előfeltételét. Lényegében ez utóbbi volt a „nagy sváb vonulás” tényleges kiváltója. Németország e területein oly gyenge volt az állami hatalom, hogy a toborzók üzelmének nem tudtak gátat szabni. Így nem véletlen, hogy kivándorlók többsége éppen erről a vidékről származott. A gazdasági és szociális szorultság a német nyomorúság föltételei között, főként a kisállamisággal összefüggésben, hatottak a kivándorlás irányába.

4. A kivándorlók terhei

A Bánságba indulóknak nehéz döntést kellett hozniuk: nem volt egyszerű a kiválás a feudális szolgáltatások rendjéből, és az arra épülő közösségből. Az otthontól való búcsúzást megkönnyítette viszont, hogy a távozni kívánók tudták: „a kegyelmes úrnak ez az utolsó csalása” rajtuk.²⁰ Azok a területek, ahol a fejedelmek saját alattvalóikat adták el katonának külföldre bevételeik növelése érdekében, most különböző államok (Oroszország, Monarchia, Amerika) telepes-toborzóinak vadászterületévé lettek, amelyek kolonisták bevonásával akarták népességi gondjaikat orvosolni. Mivel sok állam akarta saját országának gyér népességét idegen lakosság betelepítésével megerősíteni, erős konkurencia bontakozott ki. Az erős államok a gyengébbekből elszívták a lakosság egy részét, s e gyenge államokat legnagyobb számban Németország déli és nyugati részén találták meg. Közülük is a legerőtlenebb „országocskák” gyakoroltak erős szívó hatást a különböző államok verbuválóra.

Ebből adódik, hogy a Bánságba vándorló telepesek jelentős része a „Reich”-ből jött, vagyis birodalmi közvetlen területről, amelyek nem rendelkeztek saját joggal, szuverenitással, s így a Birodalom közvetlen alárendeltjeinek számítottak, ellentétben a kb. 300 tartományi fejedelemséggel. Itt, e politikailag tehetetlen közegben találkoztak a kor „fejvadászai”, hogy emberek verbuváljanak az angol, francia és holland gyarmatokra, illetve a Habsburg-tartományokba, különösen a Bánságba.

De a térség nemcsak gyarmatosok fölhajtására volt alkalmas, hanem itt állították föl a porosz és osztrák hadsereg toborzó irodáját is, de Anglia és Franciaország is ide helyezte rekrutákra vadászó ügynökségeit, s itt keresett embereket Spanyolország is újjáépítési modern gyarmatosításához. Innen merítette embertartalékait Poroszország saját belső telepítéseihez, Nagy Katalin Dél-Oroszország benépesítéséhez, és végül, de nem utolsósorban a Habsburg Ház saját tartományai – köztük a Bánság – embervesztéseinek a pótlásához. A parasztokhoz és iparosokhoz intézett fölhívások bánsági letelepedésre, házszerezésre invitáltak, a kolonizáló állam fiskális szempontjait (az államkassza gyarapítását) elhallgatva előtűnték.²¹

A császári adminisztráció 1726-i, Wormsban kelt toborzórendelete az első négy évre teljes, a következő két évre részleges adómentességet ígért a parasztoknak. A bánsági kontribúció 12 tallérra rúgott, amelynek elengedése jelentős kedvezménynek tűnt. Végül további két kedvezményes évet helyezett kilátásba a pátens, amely „a kegyességen és nyájasságon nem fog múlni”. Házhelyet, szántót, rétet, kertet és szőlőkertet, gyümölcsfákat és legelőt ígértek a kolonistáknak, saját, örökíthető tulajdonként, mintha azt készpénzért vásárolta volna. További fontos ígéretnek számított, hogy a gyarmatosokat semmilyen jobbágyi függőségnek, robotnak, adózásoknak és szolgáltatásoknak nem vetik alá.²²

Josef Anton Vogl ulmi népesedési biztos által 1736-ban terjesztett verbuválási rendelet vissza nem térítendő szállítási előleget, s „minden egyesnek a telekehez tartozó szántójához, rétéhez annyi ellenszolgáltatás nélküli erdőt, és szőlőskertet, amennyit egy a legvagyonosabb parasztok közül Németországban élvez, olyan sokat, amennyit egy ember magára vállalni mer”. Igazi családok a toborzó ígérete, mert a kitűzött célt, a „megszervezett” kolonisták számát föltétlenül el akarta érni. A pátens még azt is kiszámolta, hogy a telepes miként tudja birtokát 200 guldenből berendezni, s utána 5 év adó- és szolgáltatásmentességet élvezni. Ennek letelte után meg kell fizetnie a föld gyümölcséből a szokásos tizedet, borból, méhből, bárányból a dézsmát, és személye után 6 guldent. Ugyanennyivel tartozik a megházasodott fiú, vagy testvér, míg a nőtlen családtag ennek a felével. Fizetni kell minden ló, ökör vagy tehén után 17, egy birka után 7, minden méhkas után 6, végül disznóként 3 krajcárt. Különben az egyévi pénzszolgáltatás alól, legyen annak bármi is a neve, föl vannak mentve.²³

Az 1767-i gyarmatosítási figyelmeztető emlékeztet, hogy már sok család megtalálta a kényelmes otthonát a Bánságban. 24 hold szántót, 6 hold rétet, szabad építőfát, későbbi meg-

térítés fejében vetőmagot, állatokat, gazdasági eszközöket, az első aratásig tartó ellátást, illetve 3 évi teljes adómenetességet ígértek a leteleplőknek. Mégis ez utóbbit csak azzal a föltétellel, hogy ha a telepes már kiegyenlítette minden tartozását. Vagyis az adómentesség a letelepedéskor vállalt pénzügyi kötelezettségek teljesítése után lépett életbe.²⁴

A korábbi verbuválásokhoz képest ezt a tájékoztatót nem tették közzé, mert az osztrák államkancellár, Kaunitz, az érintett országokkal adódó diplomáciai bonyodalmaktól tartott. A helyet, amelyből kiderült volna, hogy a telepeseket a német-római birodalomból verbuválják, ki kellett hagyni a figyelemzetéből, mert ezt furcsállhatják birodalmi rendek, de az uralkodó tekintélyére és dicsőségére is hátrányosan hathat. Másrészt ügyetlennek tűnik embereket olyan államokból magának toborozni, ahol „őfelsége a császár, legkegyelmesebb fia pedig a társuralkodó”.²⁵

Mária Terézia döntött, hogy minden nyilvános lépést a birodalmi emigránsok elszívására, gondosan kerülni kell. Az 1763. február 25-én megjelent gyarmatosítási rendelet első sorban a sziléziai és szászországi hadseregben elbocsátás előtt álló katonáknak és hozzátartozóiknak szólt. Velük nem adódhatott probléma, de a civil lakosság körében is folytatták a toborzást titokban. A hivatalos felhívás közzétételének elmaradása 1767-ben súlyos következményekkel járt. A kivándorló egyedül a toborzó ügynök szóbeli, gyakran megalapozatlan ígéreteire volt utalva. Kevésbé ismerhette föl az ellentmondást az ügynök méltatta letelepedési föltételek és az egész kivándorlási mű hivatalos fiskális háttére között. Az érintett országok a kivándorlás tényét nem akarták ellenkezés nélkül tudomásul venni. Az elmenők ugyanis adófizetők és munkaerők voltak, akiknek távozása a gazdaságot gyöngítette. A merkantilizmus népesedési tana ezen országok uralkodói előtt sem volt ismeretlen, „tudták a földesurak is, hogy a nagymértékű elvándorlás, a helyben maradtak számára nehézzé teszi a szükséges cseléd, napszámos kiállítását a házi és földügyletek fedezéséhez”.²⁶

Az ellenlépések országonként különböztek. Kivándorlást tiltó rendeleteket bocsátottak ki, alkalmazták a lebeszélés, a fölvilágosítás és a figyelmeztetés taktikáját, az aggodalom látszatát keltették: kint nyomorba juthatnak az alattvalók. Néhol bizonyítékokat követeltek arra nézve, hogy kint jobb hajlék (szállás) vár rájuk, mint idehaza. Kihasználták propagandisztikusan, hogy néhány kivándorló elszegényedett, és csalódottságában visszatért. A mainzi választófejedelem, mint a birodalom főkancellárja megtiltotta a folyó menti városoknak, hogy átengedjék a vízen távozókat. A gyarmatosok verbuválásával megbízott hivatalnok, Franz von Hauer jelentette Bécsbe: „Mivel a tartományi fejedelmek jó és hasznos alattvalóik elvesztésétől tartanak, ezért megnehezítették elvonulásukat, és vagyonukat is föltartották, különösen (réto)Trierben. Nagyobb államok, mint pl. - a Westfáliai Hercegség, vagy a münsteri püspökséggel egyesített Köln, megkísérelték a kivándorlást erőszakkal megakadályozni. Megtiltották a toborzó pátensek közzé tételét, vagyonuk konfiskálásával fenyegették meg őket. A kis törpefejedelemségek ilyen energikus eljárásokat természetesen nem engedhettek meg maguknak. A császári „mindentudók” (Angesinnen), akik kivándorlásra buzdítottak, elsősorban az ilyen törpe fejedelemségek felé fordultak, amelyek kénytelenek voltak birodalmi segítségért fordulni érdekeik védelmében.

Néhány évvel a hétéves háború befejezése után (1768-ban) II. József római király (birodalmi előljáró) rendeletben állapította meg, „hogy a Német Birodalom alattvalóinak emigrálása lendületbe jött, és ez az aggasztó garázdálkodás úgy növekszik, hogy általa a drága német haza érezhető veszteséget szenved szolgálóképes embereken, és lassan elnéptelenedik”.²⁷

A császár nem zárkozhatott el a segítséget igénylő birodalmi rendek kérése elől tekintélye aláadásának veszélye nélkül. De a tilalmat úgy adhatta csak ki, hogy kolonizáló édesanyja érdekei ne sérüljenek. Így tiltotta be 1768-ban „a Birodalom iránti igazi hazaszeretből” a kivándorlást, a birodalommal semmilyen kapcsolatban nem álló országokba. A rendelet hangnemét ügyesen választotta meg az uralkodó, mert a bánáti és magyarországi

kivándorlás nem esett hatály alá. Jogilag persze sem a Bánság sem Magyarország nem tartozott a birodalomhoz, de birodalmi tag Ausztriával össze voltak kötve. Erre alapozva a Habsburgok tovább fűszírozták a benépesítés ügyét, mert a konkurencia korlátozása után remélhető volt, hogy egyre több kivándorló fog az osztrák toborzók karjába futni. Az idegen verbuválókkal szemben elrendelték, hogy gyanú fölmerülése esetén lefogva, föl kell tartoztatni, s az ügy nagysága szerint testi vagy esetleg halálbüntetéssel sújtani. A kis államok vezetői abban reménykedtek, hogy a bánsági és magyarországi kivándorlás is a tilalom hatálya alá fog esni, de József fölvilágosította őket: „Magyarország, mint a Német Birodalommal kapcsolatban álló ország, mint a kereszténység védőbástyája, s mint folyvást ennek tekintendő királyság, tehát kifejezetten igazolt okokból, kivételt képez”.²⁸

A kolonisták verbuválásával megbízott kamarai igazgató, Franz Falckh, gyakran panaszkodott, hogy a kivándorló családokat „keményen visszatartják, és nemcsak a szokásos dézsmát, hanem jóval többet kívántak tőlük földesuraik, másképp nem bocsátották volna el a parasztot a jobbágyságból. Így történt ez az egyik délnémet grófságban is. A császárnak nem egyszer kellett az általános keresztény érdekekre hivatkozni, amikor a bánsági telepítés szükségességét indokolta. Szemében a Bánság a kereszténység védőbástyája funkciót tölti be. Ezzel érvelt akkor is, mikor a tartományi gróf végül beleegyezett jobbágysai vármés adómentes szolgálatból kilépésébe, de nem engedte el a szabadító levél illetékét, és a vagyon tizedét, amivel így a legvagyonosabbak elköltözését szerették volna ösztönözni.

Ahol szegény emberekről és kis vagyonokról volt szó, azzal vigasztalták magukat, hogy ezek az tartománynak (Land) inkább terhére, mint hasznára lennének. De még ezen esetekben is követelték a földesúr beleegyezését, a jobbágyság megváltását, a levonások kiegyenlítését minden más kötelező járandóság mellett.²⁹

A kivándorlónak tehát meg kellett szereznie a manumissiót, a jobbágyságból elengedést. A Német-Római Birodalom kancellárja, a mainzi érsek egyik oklevélében arról írt, hogy Johann Götz parasztot és feleségét hét gyermekükkel a testi szolgálatból szabaddá (frei, ledig, los) tette. Az ilyen elbocsátások mindenesetre olyan klauzulát tartalmaztak, hogy ha az elengedett és felesége, valamint gyermekei egyszer visszatérnének régi hazájukba, ismét jobbágy sorsba taszítják őket.³⁰

A kivándorló paraszt az esetek többségében két módon fizethette meg a dézsmát: először az elbocsátási illetéket a földesúrnak a „test elengedéséért” (Leibs-Entlassung), illetve a „testi szabadság” (Leibs-Freiheit) megszerzéséért. Éppen úgy amikor a paraszt halála esetén a hozzátartozók fizetni tartoztak a földesúrnak, a kivándorlónak is taxát kellett leróni a veszteségért, ami a földesúrat érte, függetlenül attól, hogy a jobbágy halála vagy annak elvándorlása miatt kellett őt kárpótolni (kártalanítani). Az elbocsátási díj a halott-dézsma különleges fajtája volt, mert a kivándorlót, mit „civiliter mortuus”-t, vagyis, mint polgárilag halottat tekintették.

Külön díjat kellett fizetni az indulásért, ez volt az indulási taxa, egyfajta, a földesúrnak fizetendő közjogi járadék. Ezeket a megváltási illetékeket és elindulási pénzeket a következőképp fizették ki. A kivándorló összvagyonából (a ház, állatok, gazdasági eszközök vételára, amelyhez gyakran a magukkal vitt háztartási felszerelések (Hausrat) értékét is hozzáadták), levonták a passzívákat (adósságok, a kérelmező eltartása a kivándorlásig). Az így megmaradt nettó vagyon után fizetett 7,5%-ot a manumissióért, és 10–12%-ot az elutazásért, összességében nem elhanyagolható összeget, amely a „kegyelmes úr” fontos bevételi forrása volt.³¹

Néhány helyen úgy számoltak, hogy ezek a követelések meghaladták a jelentkezők anyagi lehetőségeit, így hatékony földesúri eszközzé váltak a kivándorlás korlátozásához. Igen, a csinos összegek azt okozták, hogy az elvándorlást néhány településen nem szívesen nézték. Az emberkereskedelemnek ez a fajtája nem hozott sokkal kevesebbet, mint annak

idején a katonakereskedés, ráadásul olyan bevételnek bizonyult, amely a „honatyai” gondoskodást megilleti.

Mindebből látható, hogy a kivándorlónak nem volt könnyű a testi szabadságát megszerezni, amellyel odamehetett a toborzó irodába, hogy elszállítsák a kívánt helyre. Útja alatt tapasztalhatta, hogy továbbra is keresett munkaerő, nem szűnt meg kizsákmányolási tárgynak lenni. Úton a Bánság felé sok, állami ügynök toborozta kolonista „eltűnt”, azaz a magyarországi privát földesurak lekapcsolták őket. Magyar mágnások, robotosok után kutatva, pandúrjaival megállították a szállító hajókat, s megrakatták a kocsikat telepesekkel. Néhány gyarmatos transzport, amelyet a Bánságba indítottak útnak, csak felében érkezett meg.³²

Az egykori földes- és tartományurak, akik az elvándorlást úgy megnehezítették, a sok fejépézt keresni akaró ügynök, aki a hosszú útra rábeszélte az embereket, a magyar mágnás, aki a csábítás eszközével birtokára vitte őket, s a bánsági állami uradalmak, melyek célállomásként a kolonista alattvalókat befogadták, mind ugyanazzal a szemmel néztek a pionírokra: hasznos munkaerőt és adófizető alanyt láttak benne.

JEGYZETEK

1. Franz Grisselini (1780): Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte. I. teil. Wien. 23. old.
2. Karl Czoernig (1857): Die Ethnographie der Österreichischen Monarchie Bd. III. Wien.
3. Johann Wolf (1973): Wie kamen im 18. Jahrhundert deutsche Kolonisten ins Banat? In: Neue Banater Zeitung. 3. November 1973.
4. F. Wilhelm-J. Karlbrunner (1932): Quellen zur deutschen Siedlungsgeschichte in Südeuropa. München.
5. Johann Wolf, NBZ 3. November, 1973.
6. A kolonizáció szakaszairól lásd Gulyás L. (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. 27. old. In: Horváth Gyula (szerk.) (2009): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs-Budapest. 25–44. old.
7. Oltvai Ferenc (1978): A csanád megyei telepes községek társadalma és igazgatása a XIX. század első felében. In: Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből. Szerk.: Farkas József. Szege, 64. old.
8. Karl Kraushaar (1923): Kurzgefasste Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler. Wien, 99. old.
9. Hans Herrschaft (1940): Das Banat. Berlin, 43–44.
10. M. Müller: Ursache und Ziele der schwabischen Auswanderung. In: Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. 42. Heft 1–2.
11. Karl Möller (1926): Banat. In: Karl Bell (Hrsg.): Das Deutschtum im Ausland. Dresden, 28.
12. Leo Hoffmann (1925): Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717 bis 1848. Temesvár.
13. Karl Möller (1926): Banat. In: Karl Bell (Hrsg.): Das Deutschtum im Ausland. Dresden. 42., 58.
14. Szentkláray Jenő (1902): Csatád helytörténeti emlékei. Temesvár.
15. E. Lammert (1973): Zwangsansiedlungen im 18. Jahrhundert im Banat. In: Neuer Weg 4. 14. Juli.
16. Arnold Sieben (1941): Kontributionszug des französischen Generals Marquis durch Franken und Schwaben im Herbst 1688. In: Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins. Bd. 93. Neue Folge 54. 108–191. old.
17. Aleksander Petruschow (1948): Agrarverhältnisse in Deutschland und die Agrarreform. Berlin, 18.
18. Johann Wolf, NBZ 10. November 1973.
19. Rudolf Vierhaus (1978): Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763), Göttingen.
20. Hofkammerarchiv-Wien, Banater Akten Fasz. 35. 7. Juni 1757.
21. Walter Kühn (1963): Das österreichische Siedlungswerk des 18. Jahrhunderts. In: Südostdeutsches Archiv VI. Band.

22. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien), Grüdlicher Bericht von dem Temeswarer Banat und dessen dermaliger Systemal-Verfassung. (1760) Ungarn 255. 1715–1759. Fol. 265–287. old.
23. Karl Möller (1924): Wie die schwabischen Gemeinden entstanden sind. 2. Bde. Temeschburg.
24. F. K. Barth: Ein gedruckter Werbezettel für die Auswanderung nach Ungarn vom Jahre 1736. Wien.= J. Wolf, NBZ, 17. Nov. 1973.
25. R.F. Kaindl: Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern. Gotha 1911. Bd. III. 206.
26. Alexander Krischan (1942): Briefe zur Kolonistenwerbung für die Gemeinde Hatzfeld im Banat. In: Deutsche Forschung in Ungarn VII..
27. O. Hienerwadel = Johann Wolf, NBZ, 24. November 1973.
28. Uo.
29. F. K. Barth i. m.
30. Johann Wolf, NBZ 16. Dezember 1973.
31. Gerhard Heitz (1976): Voksbewegungen und Klassenkampf in den Territorien des Heiligen Römischen Reiches (1526–1789), Rostock, 18–20. old.
32. Rác István: A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen 1994.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- F. K. Barth (1973): Ein gedruckter Werbezettel für die Auswanderung nach Ungarn vom Jahre 1736. Wien.
- Karl Czoernig (1857): Die Ethnographie der Österreichischen Monarchie Bd. III. Wien.
- Franz Grisselini (1780): Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte. I. teil. Wien.
- Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. 27.old. In. Horváth Gyula (szerk.): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest.
- Gerhard Heitz (1976): Voksbewegungen und Klassenkampf in den Territorien des Heiligen Römischen Reiches (1526–1789). Rostock.
- Hans Herrschaft (1940): Das Banat. Berlin.
- Leo Hoffmann (1925): Kurze Geschichte der Banater Deutschen von 1717 bis 1848. Temesvar.
- R.F. Kaindl (1911): Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern.. Bd. III. Gotha.
- Alexander Krischan (1942): Briefe zur Kolonistenwerbung für die Gemeinde Hatzfeld im Banat. In: Deutsche Forschung in Ungarn VII.
- Karl Kraushaar (1923): Kurzgefasste Geschichte des Banates und der deutschen Ansiedler. Wien.
- Walter Kühn (1963): Das österreichische Siedlungswerk des 18. Jahrhunderts. In: Südöstdeutsches Archiv VI. Band.
- E. Lammert (1973): Zwangsansiedlungen im 18. Jahrhundert im Banat. In: Neuer Weg 4. 14. Juli.
- M. Miller: Ursache und Ziele der schwabischen Auswanderung. In: Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte. 42. Heft 1-2.
- Karl Möller (1924): Wie die schwabischen Gemeinden entstanden sind. 2. Bde. Temeschburg.
- Karl Möller (1926): Banat. In: Karl Bell (Hrsg.): Das Deutschtum im Ausland. Dresden.
- Oltvai Ferenc (1978): A Csanád megyei telepés községek társadalma és igazgatása a XIX. század első felében. In: Farkas József (szerk.): Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből. Szeged.
- Rác István (1994): A török világ hagyatéka Magyarországon. Debrecen.
- Aleksander Petruschow (1948): Agrarverhältnisse in Deutschland und die Agrarreform. Berlin.
- Arnold Sieben (1941): Kontributionszug des französischen Generals Marquis durch Franken und Schwaben im Herbst 1688. In: Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins. Bd. 93. Neue Folge 54.
- Szentkláray Jenő (1902): Csátád helytörténeti emlékei. Temesvár.
- Rudolf Vierhaus (1978): Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648-1763), Göttingen.
- F. Wilhelm- J Karlbrenner (1932) Quellen zur deutschen Siedlungsgeschichte in Südeuropa. München.
- Johann Wolf (1973): Wie kamen im 18. Jahrhundert deutsche Kolonisten ins Banat? In: Neue Banater Zeitung. 3. November.